

EMIL SAX: *Der Kapitalzins. Kritische Studien.* Berlin. Julius Springer. 1916.

Paa sin 71aarige Fødselsdag har Professor Sax, lige kendt i den økonomiske Teori som i Trafikpolitiken, udgivet sin længe ventede, dybt gennemtænkte, men umaadelig vanskelige Kritik af Böhm-Bawerks berømte Kapitalrenteteori. Böhm er vor største Dogmehistoriker; men som Analytiker har han efter mit Skøn gjort Skade; hans saa fint opbyggede Renteteori er i Virkeligheden Generaliseringen af Enkeltilfælde, Soffisterier og fyldt med den Art Syllogismer, hvor det samme Ord i Oversætning og Undersætning dækker forskelligt Begrebsindhold. I samme Grad som B.-B.s Argumentation er overfladisk blændende og i samme Grad hans Fremstilling indeholder mange rigtige Iagttagelser, i samme Grad er hans Tankefejl skæbnesvangre.

Professor Wicksell har behandlet mig haardt i et udenlandsk Tidsskrift, fordi han, som han selv har sagt til mig, var vred over, at jeg i mit Forord til Værdilæren havde sagt, at Böhm-Bawerks Teori har været en Hindring for mig i at naa ind i Fordelingsproblemet. Efter nu i lang Tid at have syslet med Böhm-Bawerk, er jeg blevet saa meget mere bestyrket i min Opfattelse, at for mig staar Böhms Teorier som en aandfuld og dygtig Mands skæbnesvangre Vildfarelser! Naal enhver Videnskab og særlig Nationaløkonomien har et Rustkammer af „exploded fallacies“. Böhm-Bawerks Lære er i Virkeligheden kun en ny Udgave af Produktionsteorien, mildnet gennem Læren om Fremtidsdiskontoen, kombineret med en ændret Lønningsfondsteori; den er mere sindrig og subtil end de ældre Teorier, men ikke mindre urigtig; Böhm-Bawerks Fortjeneste ligger foruden i det dogmehistoriske og kritiske i dels den Del af hans Agioteori, som er indkorporeret i det økonomiske System under Begrebet Fremtidsdiskonto, som hos Marshall er resulteret i det nok saa klare Begreb Godtgørelse for „waiting“; endvidere hans Understregen af, at Maskinanvendelse samfundsmæssig set er en Produktionsomvej og endelig den indirekte Slutning, man kan drage af hans Fremstilling, at hvilken Teknik man vælger maa være en Funktion af Forholdet mellem Arbejdertal og Kapitalmængde. Böhm udtrykker det saaledes, at da alle Arbejdere og samtidig al eksisterende Kapital skal beskæftiges (og bliver det i et statisk Samfund) saa maa vi vælge den Produktionsperiode, som tillader den samlede Kapital at beskæftige det samlede Antal Arbejdere. Men selv her lider hans Teori om Subsistensfonden

EMIL SAX: *Der Kapitalzins. Kritische Studien.* Berlin. Julius Springer. 1916.

Paa sin 71aarige Fødselsdag har Professor Sax, lige kendt i den økonomiske Teori som i Trafikpolitiken, udgivet sin længe ventede, dybt gennemtænkte, men umaadelig vanskelige Kritik af Böhm-Bawerks berømte Kapitalrenteteori. Böhm er vor største Dogmehistoriker; men som Analytiker har han efter mit Skøn gjort Skade; hans saa fint opbyggede Renteteori er i Virkeligheden Generaliseringen af Enkeltilfælde, Soffisterier og fyldt med den Art Syllogismer, hvor det samme Ord i Oversætning og Undersætning dækker forskelligt Begrebsindhold. I samme Grad som B.-B.s Argumentation er overfladisk blændende og i samme Grad hans Fremstilling indeholder mange rigtige Iagttagelser, i samme Grad er hans Tankefejl skæbnesvangre.

Professor Wicksell har behandlet mig haardt i et udenlandsk Tidsskrift, fordi han, som han selv har sagt til mig, var vred over, at jeg i mit Forord til Værdilæren havde sagt, at Böhm-Bawerks Teori har været en Hindring for mig i at naa ind i Fordelingsproblemet. Efter nu i lang Tid at have syslet med Böhm-Bawerk, er jeg blevet saa meget mere bestyrket i min Opfattelse, at for mig staar Böhms Teorier som en aandfuld og dygtig Mands skæbnesvangre Vildfarelser! Naal enhver Videnskab og særlig Nationaløkonomien har et Rustkammer af „exploded fallacies“. Böhm-Bawerks Lære er i Virkeligheden kun en ny Udgave af Produktionsteorien, mildnet gennem Læren om Fremtidsdiskontoen, kombineret med en ændret Lønningsfondsteori; den er mere sindrig og subtil end de ældre Teorier, men ikke mindre urigtig; Böhm-Bawerks Fortjeneste ligger foruden i det dogmehistoriske og kritiske i dels den Del af hans Agioteori, som er indkorporeret i det økonomiske System under Begrebet Fremtidsdiskonto, som hos Marshall er resulteret i det nok saa klare Begreb Godtgørelse for „waiting“; endvidere hans Understregen af, at Maskinanvendelse samfundsmæssig set er en Produktionsomvej og endelig den indirekte Slutning, man kan drage af hans Fremstilling, at hvilken Teknik man vælger maa være en Funktion af Forholdet mellem Arbejdertal og Kapitalmængde. Böhm udtrykker det saaledes, at da alle Arbejdere og samtidig al eksisterende Kapital skal beskæftiges (og bliver det i et statisk Samfund) saa maa vi vælge den Produktionsperiode, som tillader den samlede Kapital at beskæftige det samlede Antal Arbejdere. Men selv her lider hans Teori om Subsistensfonden

som Indbegreb af al Kapital af den Fejl, at Fonden ikke qua Produktionsgoder er en fast Størrelse, men kan øges ved at Overklassen ændrer sit Luksusforbrug, ligesom heller ikke Arbejdertallet er en fiks Kvantitet, men kan ændres ved Tilgang fra de uproduktive Klasser.

Medens i Norden Wicksell og Westergaard nærmest har accepteret Böhm-Bawerk, den første dog med Indvendinger, hvis matematiske Form har faaet Østrigeren til blot at gentage sine Paastande og med en Kompliment til Svenskeren at beklage, at han ikke kan forstaa Indvendingen, da han ikke kan Matematik, saa har Jak. Kr. Lindberg i 1904 i Nationaløkonomisk Tidsskrift efterregnet Böhms Tabeller og paa en Maade, der for mig staar som den mest glimrende i dansk Nationaløkonomi, paavist det urigtige i Böhms Resultater. Senere har Nordmanden Aarum og Svenskeren Brock opstillet en tilsvarende Kritik. Hele Böhms Opstilling er iøvrigt et Postulat: han gaar ud fra, at vi ved at anvende 10 000 Kr. faar pr. Arbejder et (vilkaarligt) stigende Aarsudbytte (i Penge), eftersom vi anvender dem over 1, 2, 3 indtil 10 Aar.

Ogsaa Amerikanerne, f. Eks. Irving Fisher og Frank Fetter, har kritiseret Böhm, men ingen Kritiker har været skarpere end den gamle Sax, og jeg vil tilstaa, at saa vanskelig hans Bog er at læse — et virkeligt Hjærnearbejde kræver dens Gennemgang — saa interessant er den. Og er der end mere Dialektik i den end nødvendig, logisk set er Bogen uangribelig, og ingen bør læse Böhm uden at sammenholde ham med Emil Sax. Naar Böhm har sejret saa stærkt i den offentlige Mening, maa Aarsagen være den, at hans Resultater er behagelige og plausible, konservative, som de er, socialt set, men i en ny og mindre stødende Iklædning, og at denne Iklædning er saa vanskelig at gennemtrænge, at kun faa har gidet at gennemprøve dem. Jeg skal nu gengive Sax' Kritik, idet jeg indføjer nogle af mine egne Resultater. Angaaende Sax' egen Teori, da er den væsentlig denne:

Kapital som teknisk Hjælpemiddel fremskaffer en Gevinst i „Velfærd“, betinget af en Renunciation af nutidig Tilfredsstillelse. Den abstrakte Produktionsproces yder paa Grund af Kapitalanvendelsen et større Udbytte, som for saa vidt kan tilskrives Kapitalen, fordi dette Merudbytte ikke vilde komme i Stand uden Kapital, men det er ikke Kapitalens som saadan, fordi Merudbyttet nok skyldes at man anvender Kapital, men dog kun kan fremkomme som Produkt af kombinerede Produktionsfaktorer, hvoraf Kapitalen kun er en.

Nu spiller de sociale Forhold ind, i første Række Privatjendomsretten, og i næste at Samfundets Forsørgelse med de nødvendige Goder paa Grund af Ejendomsretten i Forbindelse med Arbejdets Deling sker gennem Bytteøkonomien, hvori alle Varer finder et indbyrdes Bytteforhold. Men i Byttet ser vi bort fra Kapitalens teknisk-produktive Karakter og holder os til, at den er Indbegrebet af de nutidige Goder, der er sat til Side til at omsættes med Gevinst for Øje og skal ombyttes med Fremtidsgoder. Produktionen gaar for sig gennem et Komplex af Omsætninger, særlig af fremtidige mod nutidige Goder. Gevinsten ved det sidste Bytte, hvor Kapitalen sælger sine nutidige Goder mod fremtidige, er Renten; Renten af Produktivkapitalen er et Residuum, nemlig den Del af Merudbyttet ved kapitalistisk Produktion, som Kapitalen faar efter at have aflønnet Arbejdet. Hele Merudbyttet faar Kapitalen ikke, thi meget gaar gennem Prisdannelsesprocessen over til hele Samfundet (i lavere Varepriser) og noget faar Arbejderen. Renten falder da ikke sammen med det tekniske Merudbytte, er kun en (ringe) Del heraf. Laanerenten og Lejen (Miethzins) er afledet Rente.

Idet Sax fastholder Dualismen: Kapital som teknisk Hjælpemiddel og Kapital betragtet som de nutidige Goder, der byttes mod fremtidige og derved afkaster Rente, accepterer han dels at Kapitalrenten er en „historisk Kategori“ og dels at Kapitalens Magtposition σ : relative (naturlige og kunstige) Sjældenhed bestemmer, hvor meget af det tekniske Merudbytte, der i Form af Rente, gaar til Kapitalbesidder. Han vender sig saaledes mod Abstinens teorien, mod den socialistiske Udbytningsteori, mod Udnyttelses- og Produktivitetsteoriene og mod Schumpeters dynamiske Teori, der faktisk opfatter Renten som en Differentialrente, og endelig mod Böhm-Bawerks dobbelt-hagede Teori, som denne er en Blanding af Abstinens- og Produktivitetsteori. Og i denne Kritik af Böhm yder han noget fremragende.

Sax selv opstiller selv to Kapitalbegreber: a) Urkapital (Kapitalen set som det tekniske Hjælpemiddel, det fysiske Forraad af Varer og fast Kapital) og b) Omsætningskapital (hvor denne fysiske Kapital ses ud fra Ejerens Hensigt med den at anbringe den med Profit for Øje eller om man vil at anvende den til Køb af fremtidige Goder). Jeg bilder mig ind, at det er dette Begreb, som Axel Nielsen kalder Erhvervs-kapitalen. Man vil se, at Urkapital og Omsætningskapital er to forskellige Former for, hvad jeg har kaldt Social- (eller Real-)

Kapital. Sax' Omsætnings(„Verkehrs-“)kapital svarer formentlig til Clarks Begreb „true capital“, Indbegrebet af Kapital afklædt sin konkrete Form; ingen af disse Begreber, hverken „Ur-“, „Verkehrs“- „true-“ eller „Erhvervs“kapital dækker den anden Kategori jeg opstiller, nemlig „Privat- eller juridisk Kapital“, der er Summen af de indtægtsgivende Medier uden Hensyn til, hvorledes den arbejdsfri Privatindtægt fremkommer og ene vurderet efter denne Indtægts Størrelse, Sikkerhed, Varighed og ledsagende Omstændigheder.

Og nu til Sax Kritik. Først gør han opmærksom paa, at Böhm bruger Begrebet nutidige og fremtidige Goder tvetydigt; vi kan have nutidig og fremtidig Værdi paa nutidige og det samme paa fremtidige Goder. Sax paastaar yderligere, at vort Valg mellem Nutid og Fremtid kan være, hvad han kalder a) „Valgvurdering“, c: om jeg vil naa mit Behovs Tilfredsstillelse gennem et givet Gode straks eller senere, b) „Nutidsvurdering“, at en objektiv, ensartet Nydelse synes os mindre værdifuld senere end straks, hvorfor vi foretrækker et nutidigt Gode, der tillader nutidig Nydelse, c) og endelig „Fremtidsvurdering“, hvor vi sammenligner Værdien af nutidige Goder med den fremtidige Værdi af fremtidige Goder. Böhm er ikke opmærksom paa disse forskellige Vurderinger, men hævder i al Almindelighed, at nutidige Goder har højere Værdi end fremtidige. Læserne af min Værdilære vil vide den Begrænsning, jeg giver Læren om at fremtidig Nytte er mindre end nutidig Nytte, at det kommer an paa vedkommende Godekvantums Plads i Rækken, saaledes at jeg tillægger den første Cigar om otte Dage større Nytte og dermed subjektiv Værdi, end den syvende Cigar idag.

Böhms Agioteori hviler paa 3 Grunde a) Forskellighed i Behovsdækning nu og i Fremtiden, idet han gaar ud fra, at der altid er flest Nutidsvarer i Forhold til Behovet; dette slaar for det første ikke altid til; men, indvender B.-B. mod denne lagttagelse: jeg tillægger alligevel nutidige Varer større Værdi, fordi de kan bruges baade nu og senere; denne Paastand er Nonsens; jeg kan kun faa en Gang Nytte af min Cigar, nu eller i Morgen, og maa tillægge den det højeste Brugs Nytte. I øvrigt udelukker Böhm her den største Gruppe af fremtidige Goder, der skal dække fremtidige Behov, nemlig dem, der er under Forberedelse eller endnu ikke er til; de kan ihvertfald kun bruges i Fremtiden. Den hele Begrundelse opløser sig i Erkendelsen af, at en Fugl i Haanden er bedre

end to paa Taget. b) Böhms anden Grund er den, at vi vurderer Fremtiden lavere paa Grund af Risikoen, og fordi vi har den saakaldte Fremtidsdiskonto. Denne Grund omfatter som danske Læsere ved i for sig kun Nyttens og den subjektive Værdi. Vi ser Fremtiden i perspektivisk Forkortelse. Dette accepterer Sax med det samme Udtryk, som jeg har brugt, men hævder, at Böhm sammenblander de subjektive Grunde til Fremtidsdiskontoen og den objektive Vurdering, idet Böhm paastaar, at uagtet den subjektive Fremtidsdiskonto er forskellig for de forskellige Individuer, saa bliver den paa Grund af Bytteværdien et objektivt Fænomen: Vi gaar ud fra det færdige Endeprodukt, som vi reducerer, fordi det er Fremtidsvare (det er Böhms Paastand), og fra den saaledes reducerede Værdi af Endeproduktet tilregner vi Produktivmidlet dets Værdi, men denne Værdi behøver ikke altid og for alle at være en reduceret Værdi, nemlig ikke, hvor vi har for rigelig nutidig Behovsdækning. Denne anden Grund har kun Gyldighed for Opsparingsraten, og altsaa kun indirekte for Renten, idet Fremtidsagioen kun faar Betydning for Sparernes Reaktion overfor den faktiske Rentefod. c) Böhms tredie Grund er at Nutidsgoder i Reglen af tekniske Grunde er bedre Midler til Behovstilfredsstillelse end fremtidige Goder. Her er der først den Saltomortale, at et Produktivmiddel (en Maskine) her regnes for et Nutidsgode, medens B.-B. andre Steder regner det for et fremtidigt. Böhm sammenligner, siger Sax, nutidig Værdi af nutidig Arbejde med fremtidig Værdi af fremtidig Arbejde, og tillægger det første større Værdi end det sidste, og — slutter Böhm med et Tankespring — følgelig har alle nutidige Produktionsmidler større Værdi end fremtidige; Sax benægter Retten til at kalde Arbejde et tingligt Gode ligesom Maskinen. Böhm opstiller en Talrække, hvis Forudsætning er 1) at man opløser alle Produktivmidler i Fællesfaktoren Arbejde og at 2) man ved at udstrække den samme Mængde Arbejde over længere Tid frembringer flere Produkter, d. v. s. at 100 Arbejdere, anvendte straks, producerer mindre, end hvis vi i Aar lader 50 Arbejdere lave en Maskine og næste Aar lader dem anvende Maskinen til at producere Varer med. Lad mig for egen Regning indskyde, at teknisk set betyder Omvejsproduktion, at der indskydes flere Trin, men at Indskydelsen af flere Trin ikke eo ipso behøver at betyde en Forlængelse af Tiden (Perioden).

En Arbejdsmaaned producerer af Vareenheder:				
	begyndende	1909	1910	1911
strakt over Aar:	1909	100	—	—
	1910	200	100	—
	1911	280	200	100
	1912	350	280	200
	1913	400	350	280

osv.

Bortseende fra at Tabellen er et Postulat, hævder Böhm, at den beviser, at en Arbejdsmaaned 1909 har flere Muligheder end en af 1911; thi hvis vi udstrækker den første til 1913 producerer den 400 Enheder, men den sidste producerer udstrakt til 1913 kun 280 Enheder, altsaa er den første mere produktiv og mere værd end den sidste. Sax opstiller nu følgende: I 1913 giver en Arbejdsmaaned 400, naar den er i Fortsættelse af 1909, men kun 350 Stk., naar den er i Fortsættelse af 1910. Dette Plus af 50 Vareenheder af Arbejdsmaaned i 1913, naar den er i Fortsættelse af 1909, skyldes ikke blot, at den er begyndt et Aar tidligere end 1910, men ogsaa det, at 1911, 12 og 13 kommer efter. Hele det udviklede Tabelmateriale siger blot, at en længere Periode giver med samme Totalanstrængelse et større Produkt end en kortere, hvad der ikke altid slaar til. Det kan jo være, at en Maskine af højere Teknik kan fremstilles i kortere Tid end en klodset ældre Type. (Jfr. ogsaa Bortkiewicz og Irving Fishers Kritik af „den tredje Grund“).

Men nu springer Böhm fra det tekniske til det økonomiske, idet han indfører Grænsenyttens, som en Faktor, d. v. s. ved at multiplicere det tiltagende Varekvantum med aftagende Grænsenyttens (aftagende, fordi Varen kommer til Modenhed paa et senere Tidspunkt og altsaa i Dag er fremtidig) faar han Prisen paa det producerede Kvantum; han gaar ud fra, at hvad der straks er til Stede har Grænsenyttens 5, næste Aar Grænsenyttens 3,8, 3die Aar 3, 4de Aar 2,2 og 5te Aar 2, eller

begyndende	1909	1910	1911
strakt over			
1909	$(100 \times 5) = 500$		
10	$(200 \times 3,8) = 760$	$(100 \times 3,8) = 380$	
11	$(280 \times 3) = 840$	$(200 \times 3) = 600$	$(100 \times 3) = 300$
12	$(350 \times 2,2) = 770$	$(280 \times 2,2) = 616$	$(200 \times 2,2) = 440$
13	$(400 \times 2) = 800$	$(350 \times 2) = 700$	$(280 \times 2) = 560$

I denne Tabel er der mange Fejl: først skal Reduktionen være større, idet Grænsenyttten og dermed Prisen ikke blot bør falde, fordi det er en fremtidig Vare, der fremkommer, naar vi udstrækker Perioden, men ogsaa skal falde yderligere, fordi Vareforraadet til den Tid bliver saa meget større: ved Udvidelsen fra 1 til 2 Perioder fordobles Varemængden. Saa kan det være, at denne dobbelte Prisreduktion opvejede Øgelsen i Produktionen; hvis Böhms havde taget andre Cifre fra Grænsenyttten, f. Eks. omvendt proportional med Mængden, var der ingen Forskel fremkommen mellem Totalværdien af Produktionen, enten den var strakt over flere eller færre Aar. Sax hævder, at Böhms forveksler teknisk og økonomisk Produktivitet og paa Basis af postulerede Tal giver økonomiske Love.

Den tredie Grund, at nutidigt Arbejde er mere produktivt end fremtidigt, benægter Sax at være bevist. „Tidsvarighedens Resultat er forskudt over paa Tidsfølgens“, siger han elegant.

Af Böhms hele sindrige Afsnit om de tre Grunde accepterer Sax faktisk kun en Del af den anden Grund: Tidsdisagioen og kun i samme Omfang som jeg. Men Böhms forlader nu ogsaa i Slutningen af sin Fremstilling Agio-Teorien og ender i en ny Form for den af ham selv forkastede Produktivitetsteori ved at bygge paa Omvejsproduktionens formentlige Givtighed.

Böhms Lære om Omvejsproduktionen gaar rigtigt ud fra, at vi forlænger Produktionen ved at indskyde nye Trin i Processen; f. Eks. laver man Maskinen først og derefter Varen ved dennes Hjælp i Stedet for at begynde Varen ligestraks uden Maskinen som Melletrin; Overproduktion betyder, postulerer Böhms, en forlænget Tid. Produktionsperioden er da „Mellemrummet mellem den først anvendte Arbejdsatom og Produktfuldendelsens sidste Haandgreb“. Støvlens Produktionsproces er da ikke blot Tiden i Skomagerværkstedet, men denne tillagt Læderets Garvningstid, tillagt den Tid, hvori de forskellige Skotøjs- og Garvermaskiner er blevet lavede, plus den Tid, det har taget, at fremdrage det Metal, der er i Maskinen, plus den Tid, det har taget at indrette Jernminen, plus den Tid, det har taget at frembringe den Okse, hvis Hud er i Støvlen, plus Beredningstiden af den Jord, hvorpaa Oksen har græsset, plus Spadens eller Plovens Fremstillingstid, hvorved Jorden er beredt o. s. v., som i det gamle Børnerim om Tallet paa Tavlen skrevet med den Griffel, som er i det Hus, som er paa den Mark, o. s. v. Dette er nu ikke meget prak-

tisk paa en Tid, hvor vi har den simultan-successive Arbejdsproces gennemført, hvor ganske vist det individuelle Læder maa være lavet før den individuelle Støvle, men hvor vi ogsaa samtidig laver Læder, Støvler, Naadlemaskiner, Okser og Foder, og hvor, hvad vi efter Eksemplet fra det amerikanske „Shipping Board“ under Krigen, som fremtryllede fra intet et fuldt færdigt nationalt Skibsbyggeri og Flaade, kender Produktionsprocessernes Hurtighed.

Nu kan man selvfølgelig ikke sammenlægge alle disse Tider fra Spaden til Støvlen for at finde Produktionsperioden; Böhm tager derfor saa mange Dage eller Timer i hvert Aar, som hvert enkelt Afsnit har taget, og finder en gennemsnitlig Produktionsperiode, et Begreb, som Sax stærkt kritiserer. Böhm paastaar, at hvis der er 1000 Arbejdstimer i en Vare, regnet tilbage til den første Begyndelse og Perioden er f. Eks. 10aarig, saa er dens faktiske Produktionsperiode 1000 Timer investeret i 5 Aar, fordi medens i Slutningen alle 1000 Timer er investeret, saa er i Processens første Aar kun 100 Timer investeret; deraf slutter han som bekendt, at vi med en Kapital af 1000 Kr. kan aflønne det dobbelte Antal Arbejdere af hvad kunde aflønnes, hvis vi skulde dele de 1000 Kr. blandt Arbejdertallet.

(Regnestykket, der angiver, hvor stor den i Forhold til Folketal nødvendige Kapitalmængde skal være, er ikke rigtigt. Formlen $(n+1):2$ kan ikke uden videre omsættes til $n:2$, hvor n er Produktionsperiodens Længde, fordi jo kortere Perioden er, des nærmere er $(n+1):2$ ved n , og jo længere Perioden er, des nærmere ved $n:2$).

Iøvrigt afhænger den for et Samfund med givet Folketal nødvendige Kapital af 1) Det ønskede Aarsforbrug, 2) af Produktionstrinenes Tal: jo flere Trin (n) des større maa Kapitalen være 3) af den gennemsnitlige Tid, Varen tager om at passere et Trin, eller om man vil, Kapitalmængden er omvendt proportional med Produktionstempoet, der jo i vore Dage er enormt 4) omvendt paa Kapacitetsudnyttelsen: jo bedre Udnyttelse af den eksisterende faste Kapital jo mindre Kapital er nødvendig 5) omvendt paa Maskinteknikens Stade σ : Teknikkens Givtighed. Naar Befolkningen vokser maa a) enten Trinenes Tal indskrænkes, dette vil i Reglen blive ringere Teknik, men der eksisterer Opfindelser, der indskrænker Trinenes Tal, b) eller Produktionsprocessen accelereres saaledes, at Varen er hurtigere om at passere et vist Trin c) eller Kapaciteten bedre udnyttes, f. Eks. ved Flerholdsdrift, d) eller Maskiner og Metoder opfindes, der uden at være dyrere øger Produktionen.

Hvis dette ikke sker, kan man selvfølgelig beholde den eksisterende Teknik og til Gengæld lade en stor Del af Befolkningen arbejdsledige eller give dem uproduktivt Erhverv, idet disse sidste da underholdes af de faktiske Producenter — en Fremgangsmaade den sidste Menneskealder har brugt. Spørgsmaalet om Forholdet mellem Kapitalmængden og de producerede Goders Mængde er ikke det samme som Forholdet mellem Kapitalmængden og det Arbejdsantal, den kan anvende under forskellig Teknik. Hvis der findes en Teknik, hvor en relativ lille Kapital har større teknisk Ydeevne, kommer virkelig Problemet frem, at der er en relativ Overbefolkning af Arbejdere, med mindre vi underholder en Del af Befolkningen uproduktivt, som overflødige Embedsmænd, Literater og Soldater. Men om Arbejdernes Stilling overfor Kapitalens Mængde og teknisk Ydeevne faar jeg tale andetsteds.

Ligesom jeg hævder Sax, at det er en falsk Generalisation, at Produktionsomvejen betyder en længere Periode; for det første bliver, naar vi indskyder en Maskine, den efter Maskinens Indskydelse forløbende Delproces betydelig kortere og kan blive saa kort, at den mere end opvejer den Tid, Maskinen har taget at lave; for det andet er der mange Tilfælde, hvor en højere Tekniks Maskine laves hurtigere end en lavere Tekniks; for det tredje vil i Regelen en Forøgelse af Produktionsprocessens Trin være ledsaget af en Forøgelse i Tempoet og endelig for det fjerde vilde man aldrig være gaaet ind paa Omvejsproduktionen, hvis man ikke enten fik kortere Tid eller større Produktmængde og i sidste Fald vil det da vise sig, at pr. produceret Enhed er Tiden blevet forkortet, saaledes at Omvejs- i Virkeligheden er Genvejsproduktion. Det er kun i Forhold til de ved en Maskines Hjælp først producerede Enheder, at Tiden er forlænget, men i Forhold til de senere producerede Enheder er den forkortet.

Jeg skal nu tage et Eksempel fra mine egne Forelæsnings- ninger: Lad en Mand producere 10 Stk. pr. Dag i 6 Dage, og lad ham saa først producere et Redskab i 2 Dage, der i 4 Dage oplides, idet han producerer 20 Stk. pr. Dag, vi har da

	Haandarbejde	Genvejsproduktion	
1. Dag....	10 Stk.	} Redskab.
2. Dag....	10 —	
3. Dag....	10 —	20 Stk.
4. Dag....	10 —	20 —
5. Dag....	10 —	20 —
6. Dag....	10 —	20 —
	<u>Total: 60 Stk.</u>		<u>80 Stk.</u>

De første 3 Dage er der Forøgelse af Processen inden Varen er lavet, den 4de Dag er der Ligevægt, den 5te og 6te Dag en Forkortelse af Processen. 80 Stk. vil med Maskine kræve 6 Dage, uden Maskinomvejen 8 Dage. Tager vi mange Bedrifter, saa kan man ofte i samme Tid lave Maskiner til 5 Storbedrifter, som til 10 mindre Bedrifter saaledes, at der for vedkommende Erhverv slet ingen Tidsspild er ved at gaa over til Stordriftens højere Teknik. Selvfølgelig har hver Industri, ja hver Bedrift inden for samme Industri sin Teknik og sin særlige Periodelængde, idet Enkeltproducenten maa indrette sig saaledes, at han under Hensyn til den eksisterende Teknik fortløbende leverer Behovet de nødvendige Varer; med dette Forbehold kan Böhm nok have Lov til at tale om en gennemsnitlig Teknik og Produktionsperiode; men denne sidste bliver noget andet end en Addition af Forarbejdelsesprocessens Enkeltafsnit; den bliver et med den Tid, hvori den eksisterende investerede faste og cirkulerende Kapital er opslidt og erstattet, altsaa dens Reproduktionstid. Böhm udvider Begrebet ved at tale om kapitalistisk Omvejs-Produktion, naar en Skovejer vælger 80aarig Omløbstid for sin Skov.

Foruden Agio- og Produktivitetsteoriene har Böhm en tredje, nemlig for den Rente Produktionen giver en Arbejdsgiver. Denne kan med sin Kapital arbejde f. Eks. i en 2aarig Periode (gaaende den Omvej først at lave et Redskab og saa dermed producere Varen) eller ogsaa arbejde i eenaarig Periode og beskæftige en Arbejder foruden sig selv; han vil ikke yde Arbejderen en større Løn, end at der levnes ham samme Merfortjeneste, som han vilde have ved at arbejde alene i en 2aarig Periode; Arbejderen, der lønnes med Nutidsvarer og producerer Fremtidsvarer maa finde sig i et Afdrag. Sax paa-viser Dobbeltigheden, at Mesterens Fortjeneste paa Arbejderen baade skyldes Fremtidsdiskontering og Erstatning for, at han selv, naar han skal lønne en Mand, er forhindret fra at slaa ind paa en toaarig Periode.

Eksemplet er iøvrigt umuligt, fordi 2 Mand i 1 Aar paa Grund af Arbejdets Deling oftest vil frembringe mere end 1 Mand i 2 Aar.

Med Kapital forstaar Böhm det saakaldte Subsistensfond, som i Virkeligheden er baade den faste Kapital og den cirkulerende (Varefondene) inklusive de færdige Konsumvarer, idet han fører alle Former af Kapital tilhage til de Arbejdsenheder, der ligger i dem; i sine Tabeller gaar han imidlertid ud fra Subsistensfondets Pengeværdi; han lader nu den samme Mængde

Penge virke, fordelt over længere eller kortere Perioder, hvilket er en Omskrivning for at han ændrer Kapitalens Sammensætning; den korte Periode betyder, at Samfundet væsentlig kun har Konsumgoder, som straks skal nydes; den lange Periode betyder, at en stor Del af Samfundets Kapital er i Form af Maskineri; hvis vi fortolker Produktionsperioden som Kapitalens Sammensætning, og Produktionsperioden skal tilpasse sig efter Subsistensfondens Størrelse, naar vi i Virkeligheden til en af Böhms vigtigste Landvindinger, at Produktionsperioden d. v. s. Tekniken skal afpasse sig efter Subsistensfondens Størrelse; Sax har Uret i at kalde denne Sætning for en Tautologi (at den kun skulde udsige, at Mængden af forhaandenværende Kapital bestemmer den Kapital, der staar til Produktionens Raadighed).

Medens Böhms Tabeller efter mit Skøn er værdiløse for Fastsættelsen af Renten, har de den Værdi, at de fastslaaer at i et (statisk) Samfund vil Forholdet mellem Arbejdertal og Kapitalmængde bestemme Omvejsproduktionens Trindhøjde og dermed Teknik; med en lille Kapital kan vi kun give hver Arbejder en Spade, med en stor kan vi lade ham betjene en Gravemaskine; stiger Arbejdernes Antal uden at Kapitalen stiger, maa vi, hvis de alle skal beskæftiges, ned i en lavere Teknik (kortere Produktionsproces). Her ser jeg bort fra, at Arbejdertal og Kapital for saa vidt er Variabler, som unyttige Personer kan gøres til Arbejdere og unyttig Konsumtion erstattes af Krav paa Produktionsgoder; ligeledes ser jeg bort fra, at Kapitalen uden at forøges kan fremstilles i en teknisk højere Form, uden at den bliver dyrere at fremstille. Den moderne Cigaretmaskine, der fortløbende fremstiller Cigaretten fra Tobakkens Sønderdeling til Æskelægningen og Etiketteklæbning er billigere end alle de enkelte Maskiner, den har afløst.

Sax sidste Kritik mod Böhm er, at denne lader Privat- og Socialkapital glide over i hinanden: snart betegner Böhm Kapital som Indbegrebet af Mellemprodukter, snart, som alle Varer, baade Konsum- og Produktionsvarer, men ogsaa snart efter gaar over i Omsætningsbegrebet, d. v. s. snart omtaler han Kapitalen i dens tekniske Egenskaber, (hvor han er inde i Produktivitetsteorien) og snart ud fra Ejerens Hensigt med sin Kapital, nemlig at sælge denne qua Nutidsgode for derved en Gang at faa et Fremtidsgode, om hvilket han paastaar, at objektivt vilde dette have en mindre Værdi, hvis han ikke fik et mere i Tillæg, nemlig Renten: Naar Produktivmidlet om en Uge har produceret sin Vare, der i Dag kun har fremtidig

Værdi, hvorefter Produktivmidlets Værdi i Dag maa rette sig, saa har Varen, naar den er færdig, en nutidig og altsaa større Værdi, dette Surplus er Renten. Böhm-Bawerk begaar da den Fejl, siger Sax, paa den ene Side at begrunde Renten efter en Produktivitetsteori og paa den anden Side efter den simple Agioteari (og dette blandet ind i hinanden); yderligere begaar han den Fejl at sammenblende den objektive og subjektive Bedømmelse; først lader han, som vi andre, den objektive Bedømmelse fremgaa af de mange subjektive Bedømmelser og finder derved Renten; men saa lader han den objektive Rentesættelse virke tilbage paa den subjektive Bedømmelse og afleder af den objektive Bedømmelse, af Nutidsgoder kontra Fremtidsgoder Disagioen paa de sidste; dette har man ikke Lov til; efter min Mening glemmer da Böhm-Bawerk Grænselærens første Sætning, at objektiv Vurdering ikke er en Gennemsnits- men en Grænsevurdering. Sax morsomme Kritik af Böhms meget skolastisk-spidsfindige Behandling af, hvorledes Renten af „Dauergüter“ (Huse og Møbler) skal behandles, har for mit Formaal mindre Interesse og skal jeg blot henlede Læserens Opmærksomhed herpaa.

Det er mærkeligt, at Prof. Sax ikke er gaaet videre og prøvet Böhms berømte Tabeller, hvorved han finder Relationen mellem Rente og Løn. Disse Tabeller er saa vilkaarlige, at deres Resultat er værdiløst, saa meget mere som dette Resultat staar og falder med just de valgte Tal: det Böhm vil bevise, har han i Forvejen lagt i Tallene, ud fra den Regnemaade, han anvender. Jeg skal andetsteds kritisere disse Rækker og blot henvise til Lindbergs Artikler i dette Tidsskrift for 1904, hvor han viser, at Böhm med Hensyn til en højere Arbejds-løns Indvirken paa den valgte Periodelængde kommer til et Resultat, der er det modsatte af det der fremgaa af den Formel, hvormed han opererer.

Det afgørende er, at Indskydelsen af flere Trin i Produktionen ikke er ensbetydende med en længere samlet Produktionstid; under de nuværende tekniske Forhold, holder Böhms Paastand lige saa ofte ikke Stik, som den gør det; endvidere betyder en højere Teknik ikke eo ipso en Produktionsomvej. Og har jeg Ret, der her støtter mig paa Folk som Cassel, Bortkiewicz, Fisher, Fetter, Lexis og Sax, saa falder hele Böhm-Bawerks blandede Produktivitetsteori. Hans positive Kapitalteori maa da blot betragtes som en Fortsættelse af hans Dogmehistorie, indeholdende hans egne subtile Dogmer, kun af Betydning for den, der studerer de økonomiske Teoriers og Vildfarelsers Historie.

Dr. L. V. Birck.